

*Кузьменко В. І.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України*

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР ПРОЗИ ЛЕОНІДА ПЕТРОВСЬКОГО

Анотація. Стаття присвячена осмисленню прозового доробку сучасного українського письменника Леоніда Петровського крізь призму автобіографічного виміру.

Усі його романи, повісті та оповідання – це переважно події, спалахи, пережиті й пропущені крізь серце й душу митця, створені на реальних фактах його власного життя.

Перше оповідання Л. Петровського «Пес» було надруковане на сторінках всеукраїнського альманаху «Вітрила» (1977). Воно було позначено печаттю автобіографізму. Згодом під пером письменника з'явилась романтична повість про кохання «Дев'ятнадцята осінь» (1988), також написана на основі життєвих перипетій автора.

Цікаво написаний інший автобіографічний роман Л. Петровського – «Мегаліт» (2017) дарує сучасному читачеві відчуття вічної краси рідної землі, безмежної щедрості душі нашого народу, серце якого завжди відкрите для добра, всепрощення і любові.

У романі «Окрушини долі» (2021) сюжетна канва також автобіографічна. Письменник наділяє кожному особистість відчуттям планетарної відповідальності за завтрашній день усього людства, причетністю до творення кращого майбутнього для прийдешніх поколінь.

Діапазон прозової палітри Леоніда Петровського напрочуд широкий: від оповідань – до серйозних філософських полотен. Усі вони вражають читача витонченістю, психологічною глибиною і розумінням духовних цінностей життя.

Проведений аналіз засвідчив, що в оповіданнях, повістях та романах письменника переважають автобіографічні лірико-філософські інтонації. Отже, автобіографізм став домінуючою рисою ідіостилу митця, який у своїх текстах акцентував на самопізнанні людини. Водночас проза Л. Петровського поєднала національні та соціальні мотиви. Вона стала органічною сферою виявлення політичної, інтелектуальної і творчої енергії письменника, ідейною зброєю в боротьбі з російськими загарбниками за суверенну Україну.

Ключові слова: автобіографізм, ідіостиль, проза, роман, повість, оповідання.

Постановка проблеми. Новітня українська проза – невичерпне джерело досліджень і роздумів про шляхи майбутнього розвитку вітчизняного красного письменства. Пошуки нових стильових манер письма, нового типу відтворення реальності, інших художніх засобів, новітніх мистецьких ідей, жанрові експерименти, тематичні екскурси та інтертекстуальні ігри – усе відбувається в руслі розв'язання найактуальніших проблем часу: подолання людиною абсурдності світу, відчуженості від нього, самотності, маргінальності, протест проти знецінення загальнолюдських чеснот. Саме тому в більшості творів переважає автобіографічно-оповідна інтонація. «Сучасна людина в сучасній прозі стає виднішою в своїх справжніх вимірах»

[1, с. 126]. І це унаочнює вагомий прозовий доробок Леоніда Петровського, в якого одне з пріоритетних місць займають автобіографічні компоненти.

Аналіз сучасних досліджень. Своєрідним підсумком плідної праці прозаїка впродовж півстолітнього творчого життя в українській літературі став чотиритомник творів Леоніда Петровського [2; 3; 4; 5], а також публікація роману «Окрушини долі» [6]. Поодинокі спроби дослідження розмаїтого (оповідання, новели, повісті й романи) прозописма Л. Петровського зустрічаємо в розвідках М. Славинського [2, с. 5–22], В. Клічака [7] та ін. Проте варто констатувати їх переважно спорадичний характер. Відтак донині немає цілісного уявлення про естетичну природу образного світу белетриста крізь призму автобіографізму. **Актуальність** теми дослідження визначається передовсім назрілою потребою наукового осмислення прозового масиву Леоніда Петровського як складного й багатогранного естетичного явища, що інтегрує світоглядні засади письменника, індивідуальну манеру його письма, особливості поетики, стилю, образної системи тощо.

Новели та оповідання, повісті й романи відомого сучасного письменника – радше події, спалахи, пережиті й пропущені крізь серце й душу автора, створені на реальних фактах його власного життя, переконують читача в тому, що письменник насамперед є літописцем своєї доби. Звідки і де вигулькнув автор книг «Дев'ятнадцята осінь», «Три приїзди в село», «Людина черги», «Інтернат», «Інваліди душі», «Зворотний бік землі», «Гніздо для лелеки», «Мегаліт», «Окрушини долі» та багатьох інших, і для нього самого залишається таємницею за сімома печатами.

Мета статті – виконати дослідження специфічних ознак автобіографізму, осмислити ідейно-естетичні доміанти та естетичну спрямованість прози Л. Петровського.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення автобіографізму як специфічного мистецького утворення розпочалось у середині ХХ ст. в студіях Ж. Гюсдорфа, Ф. Лежена, Дж. Олі та інших зарубіжних науковців. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в українському літературознавстві проблеми документалістики, в тому числі й автобіографізму, почали активно розробляти О. Галич, Г. Мазоха, О. Бровко, Т. Черкашина та інші.

В сучасній науці про літературу автобіографією (грец. *autos* – сам, *bios* – ж и т т я і *graphō* – пи ш у) називають «літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор; основа автобіографістики, що включає, крім автобіографії, мемуари (спогади), щоденники, почасти й листування, а також автобіографічні художні твори. Все це разом можна означити терміном «автобіографізм», тобто тією осо-

бливістю, що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника» [8, с. 10].

Естетична цінність літературної автобіографії зумовлюється пропорційним співвідношенням у ній художнього й документального елементів. Напрочуд важливими є точність фактичного матеріалу, достовірність зображуваних подій, які часто поєднуються з домислами, накладанням на факти авторських життєвих перипетій тощо.

Що читач знаходить в чотиритомнику та в романі «Окрушини долі» відомого майстра прози? Передовсім, образ однієї долі, своєрідної, неповторної, сповненої нечуваних несподіванок, поворотів і небезпек. Але, хоч як суперечливо б це не звучало, у своїй унікальності біографія Леоніда Петровського є типовою, характерною для своєї доби. Чи міг бути інакшим життєвий шлях юнака, киянина у шостому поколінні, який внаслідок химерних викрутасів долі батька й матері, народився в мальовничому селі Багачівка Звенигородського району на Черкащині напередодні Різдва – шостого січня 1947 року. Голод якраз почав затягувати зашморг на шиї України, поселявся в кожному дворі й хаті, а в цей час Чингісхану новітньої епохи – Йосипу Джугашвілі-Сталіну подавали до чаю зацукровану квітку гібіскуса. Того ж 1947 року закінчився термін ув'язнення в сталінському концтаборі Леонідового діда по материнській лінії. Тож хлопчик з мамою виживав у хаті «ворога народу», якому було заборонено повертатися до Києва. Тато «подався на заробітки кудись на шахти, бо єдиний, прибулдий киянин серед селян мав паспорт, а це відкривало можливість дрементути куди подальше». У типовому провінційному містечку Городище на Черкащині, де оселилися дідусь із бабусею та онуком, Леонід і пішов до першого класу, а згодом, коли діда реабілітували, повернулися до Києва в комуналку, бо їхню квартиру привласнив керівник одного з підрозділів КДБ.

При живих батьках, дідусеві з бабусею хлопчик навчався й виховувався в Київській школі-інтернаті № 1, яка нічим не відрізнялась від звичайного дитячого сиротинця (школа ця й до сьогодні функціонує у Святошині). Матір бачив востаннє ще трирічним, нічого не знав про неї до двадцяти трьох років. Пізніше з'ясувалось, що вона померла в лікарні для душевнохворих.

Згодом, уже коли Л. Петровський буде писати художні твори, доля дітей, позбавлених батьківської опіки (числ дитинство випало на важкий повоєнний час), їхній нелегкий життєвий шлях опинився в епіцентрі його роману «Інтернат». Завдяки неабиякому психологічному такту автора, вмінню проникати в складний духовний світ, герої письменника постають зі сторінок цього твору, немов живі – в своїй, ще дитячій, безпосередності і в своїй, уже юнацькій, самозаглибленості й «таємничості». Духовний світ підлітків не ізольований від труднощів та проблем, які турбують дорослих, і які часто боляче вриваються в дитяче життя. Прозаїк поділяє глибоку думку В. Сухомлинського про те, що моральність юної душі залежить від того, якою вона вийде із зустрічі зі злом. Від таких зустрічей Л. Петровський не вберігає своїх інтернатівських персонажів на відміну від багатьох колег по літературному цеху, а також педагогів, які до недавнього часу були аж надто запопадливими в цьому розумінні, по простоті душі гадаючи, що чим менше в книгах зустрічатиметься «неприємної» правди, тим більшим буде їх виховне значення. Помилка, за яку все наше суспільство сьогодні у війні з російськими загарбни-

ками, за одвічне наше право жити на своїй землі розплачується тисячами життів молодих українських захисників.

Свій письменницький шлях Л. Петровський розпочинав спокійно, виважено, не надаючи цьому особливого значення, залишившись на все життя скромним трудоголіком у літературі, шанобливо схиляючи голову перед видатними попередниками у царині Слова.

У щоденнику «Думи мої, думи мої» Остап Вишня писав: «Коли входиш у літературу, чисть черевики! Не забувай, що там був Гоголь, був Шевченко! Обітри черевики!»

Леонід Петровський належить саме до таких письменників. Доля прозаїка і до письменства, і в літературі була нелегкою. Щоправда, ніхто й ніколи з когорти щедро обдарованих від природи талантом не вибирав протоптані манівці чи широкі магістралі, які одразу ведуть до омріяної мети.

Леонід відслужив у радянській армії, та ще й за кордоном, в Угорщині, у складі танкової частини входив до Чехословаччини, відтворивши побачене в повісті «Інваліди душі». Закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Працював у Києві механіком на кіностудії науково-популярних фільмів, монтажником заводу «Комуніст». Понад сорок років – 1970–2012 – у видавництві «Молодь» та поліграфкомбінаті «Україна». Здається, така робота зовсім не залишала йому шансів удосконалювати власну майстерність, адже постійно необхідно було редагувати чужі рукописи.

У цьому зв'язку доречно згадати академіка О. Білецького, який зізнавався, що хоча надто багато часу витратив на немагістральну діяльність, на читання й рецензування здебільшого і другорядних або й третьорядних творів, але не шкодує, бо в них нерідко виразніше виявлялися загальні чи приховані тенденції літературного розвитку і з них можна було довідатися про те, що оминала «висока» література, що не потрапляло до неї.

Так сталося з Петровським. Вичитуючи чужі рукописи, він мимоволі відточував і власне перо. Не поспішав із оприлюдненням незрілих речей. Перше оповідання «Пес» з'явилося на сторінках всеукраїнського альманаху «Вітрила» в 1977 році. Воно було позначено печаттю автобіографізму. Зрештою, нічого поганого в цьому немає, так починали сходження на літературний Олімп майже усі письменники світу: від опису конкретного факту, здебільшого дорогого авторові як пам'ять про зустріч із непересічною особистістю, однак малоцікавого для читача. У Леоніда Петровського ситуація була дещо іншою. «Непересічною особистістю» виявилась покинута напризволяще знесилена тваринка в наморднику, яка не могла через це прохарчуватися. «Намордник був великий і дістати губами або язиком бодай шматочок їжі йому не вдавалося, тож собака нахилив голову і спробував це зробити боком пащі. Нічого не виходило. Тоді він почав метляти головою, розкидаючи їжу, пробував, мабуть, утисячне, лапою зірвати намордник, та все було безрезультатно. Врешті, протяжно заскавчав» [4, с. 344]. Ось ця інтрига – вдасться чи ні героєві оповідання, а заодно й оповідачеві твору допомогти тваринці в її біді – і тримає в напрузі читача. Цим оповіданням особливо захоплювався поет Микола Сом.

Згодом під пером талановитого белетриста всі оповідки, взяті з його бувальщин, набули непідробного літературного статусу в романтичній повісті про кохання «Дев'ятнадцята осінь», опублікованій з легкої руки Віктора Баранова видавни-

цтвом «Молодь» у 1988 році в серії «Перша книга прозаїка». В. Баранов і редактор книжки Ю. Набока стали справжніми наставниками й рецензентами сорокарічного автора. Леонід Талалай, поздоровляючи з творчою ластівкою, заспокоював: «Книжка видана не запізно, запам'ятай, справжній прозаїк виписується тільки в роки сорок, а дехто й пізніше, так що в тебе все попереду» [6, с. 351]. Книга Л. Петровського мала певний успіх, і стало зрозуміло, що на літературному небосхилі України з'явилась нова зірка.

В чому ж магія майстерності прозаїка? Видатний американський письменник лауреат Нобелівської премії Ернест Хемінгвей секрети своєї творчості розкрив просто: «Я прагну висловити на папері те, що бачу і відчуваю найкращим і найпростішим штибом». Гадаю, що саме це робить сучасний український прозаїк Леонід Петровський: намагається «оповідати правду, навіть зі шкодою для свого реноме, адже пам'ять має бути чесною, відвертою і болючою, тільки тоді вона виправдовує свій сенс. Якщо життя існує таким як є, то й писати необхідно про нього яким воно є, без лицедійства і прикрашання» [6, с. 8].

Проте спершу немолодого вже початківця вабили карколомні долі нестандартних героїв, типу Миколи Панаретова. Тільки уявіть собі: перша світова війна, прапорщик тікає з австрійського полону, герой, командир розвідувальної роти, став більшовиком і чекістом, пив, гуляв, грабував, попався й знайшов себе в іпостасі розумного й безжального бандита, врешті вплив начальника секретної комісії ЧК, знав усе про вище керівництво. Коли його спіймали, перед розстрілом, написав сповідь свого життя і головне – не видав нікого зі своїх спільників і агентів з обох боків. За свідченням самого Л. Петровського, почувши про намір написати книгу такого закрою, В. Баранов, зітхнувши, промовив: «Друже, така повість чи роман ніколи не побачить світ, поки існуватиме радянська влада» [6, с. 362].

Попри те, що тоталітарна влада незабаром почала у Бозі, пріоритети Л. Петровського в творчості з роками змінилися. Нині прозаїк уже не шукає карколомних сюжетних вивертів, його персонажі – серед нас. Такі ж як і ми, захоплені буденними проблемами й негараздами, почасти – нерішучі й сором'язливі, вряди-годи – напористі аж занадто. Різні життєві ситуації, людський прояв у них – ось і всі «секрети» літературної майстерності.

Український письменник Роман Андріяшик у соціально-психологічному романі «Люди зі страху» вперше в світовій літературі розробив екзистенційну концепцію страху – перед соціальним та національним гнобленням, нівеляцією особистості під тиском тоталітарного режиму, страху перед власною незахищеністю та безпорадністю в суперечливому світі з його постійним протиборством добра і зла. Такого концептуального бачення і художнього осмислення героїв, представників так званого втраченого покоління, не запропонував жодний західний літератор.

Проблема людей зі страху, які не можуть творити історію, стала однією з центральних і в творчості Леоніда Петровського. «Сімдесят з гаком років радянської влади і її мракобісної ідеології породили в багатьох роздвоєння особи, збочення на дві правди, а від цього, в людей совісних, зболює душа, і в підсумку духовне каліцтво. Не знаю, кому більше завдячувати, та мені вдалося оминати цю масову пошесть», – спові-

дався прозаїк у романі «Окрушини долі». В цьому творі, як сказано в анотації до видання, «буття героя оголене до відкритого нерва. Все на світі складається з крихт, епізодів, подій, тому й назва твору – «Окрушини долі». Розповідь автобіографічна» [6, с. 10]. Л. Петровський наділяє оповідача роману, як і багатьох персонажів твору – свого батька, дідуся та інших ідеєю так званого «українського дводушся» – у кожному з них поєднано душу тираноборця, риси прометеївського типу, але й душу невільника, раба, бранця темряви, усього чорного, що заважає людині бути власне людиною. Як все це актуально для нашого сьогодення.

Цікаво написаний інший роман Леоніда Петровського – «Мегаліт» теж присвячений розробці згаданої проблеми. У жанровому аспекті цей твір є автобіографічним романом – масштабним і багатомірним. Композиційно самобутній твір охоплює сто останніх років буття рідної України. Різні життєві долі, несподівані сюжетні повороти, точні психологічні характеристики, глибокі філософські роздуми – усе це, безперечно, привертає увагу широкого читачького загалу.

Попри магістральну лінію «українського дводушся», твір дарує сучасному читачеві відчуття вічної краси рідної землі, безмежної щедрості душі нашого народу, серце якого завжди відкрите для добра, всепрощення і любові. Письменник наділяє кожну особистість відчуттям планетарної відповідальності за завтрашній день усього людства, причетністю до творення кращого майбутнього для прийдешніх поколінь. Автобіографічний роман «Мегаліт» став одним із найважливіших набутків творчої зрілості майстра слова. «Коли вона настає, підбивають підсумки, – зауважував критик М. Славинський. – Дехто, зупинившись на досягнутому, задоволено зітхає, живе минулим. Леонід Петровський належить до інших – до тих, хто, віддавши людям вагомий ужинок, торує нові й нові шляхи» [2, с. 22].

Одна з автобіографічних повістей Л. Петровського «Три приїзди в село» завершується такою сповіддю митця: «У безмежному, чорному і глибокому, космічному просторі летить наша Галактика. Де початок і де кінець її – невідомо. Мільярди сонячних систем – одні спалахують, інші згасають. У одній з них – наша Земля: так собі, стосовно зірок – сирота, нам же – колиска усього живого. Вдивляюсь у голубі океани і зелені материки, шукаю Карпати, Дніпро і Чорне море, шукаю Україну. Знайшов. Подумки опускаюся нижче: здрастуй, Черкащино, і ти, Звенигородко, ще нижче: привіт, рідна моя Багачівко!» [3, с. 132].

Діапазон прозової палітри Леоніда Петровського від оповідань до серйозних філософських полотен. Всі вони вражають читача витонченістю, психологічною глибиною і розумінням духовних цінностей життя.

У кожній прозовій книзі домінують ліричні та лірико-філософські інтонації. За версією митця, життя людини, сповнене загадок, контрастів та настроїв і їх варто розгадувати, для того щоб, імовірно, так до кінця й не розгадати.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз засвідчив, що в оповіданнях, повістях та романах Леоніда Петровського переважають автобіографічні лірико-філософські інтонації. Отже, автобіографізм став домінантною рисою ідіостилію митця, який у своїх текстах акцентував на самопізнанні людини. Обравши себе самого за прототип у більшості своїх творів, письменник надав своїм текстам своєрідного стилістичного забарвлення, долучив своє бачення власної

долі та відображення доквілля, літературного, культурного, соціального контексту.

Водночас проза Л. Петровського поєднала національні та соціальні мотиви. Вона стала органічною сферою виявлення політичної, інтелектуальної і творчої енергії письменника, ідейною зброєю в боротьбі з російськими загарбниками за суверенну Україну.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в осмисленні поезики новел та оповідань (малої прози) письменника.

Література:

1. Кодак М. Душа під вантажем доби: Про сучасну прозу, здебільшого молоду. Дніпро. 1997. № 3-4. С. 125–135.
2. Петровський Л. Вибрані твори в 4-х томах. Том 1.: Інтернат. Роман. Дев'ятнадцята осінь. Півість; авт. передмови М. Славинський. Київ: Укр. письменник, 2018. 464 с.
3. Петровський Л. Вибрані твори в 4-х томах. Том 2.: Три приїзди в село. Інваліди душі. Повісті. Київ: Укр. письменник, 2018. 464 с.
4. Петровський Л. Вибрані твори в 4-х томах. Том 3.: Зворотний бік землі. Гніздо для лелеки. Київ: Укр. письменник, 2018. 448 с.
5. Петровський Л. Вибрані твори в 4-х томах. Том 4.: Мегаліт. Роман. Трава по пояс. Півість, оповідання. Київ: Укр. письменник, 2018. 448 с.
6. Петровський Л. Окрушини долі. Житомир: Вид-во «Рута», 2021. 492 с.
7. Національна спілка письменників України : Біобібліографічний довідник / Гол. ред. В. Клічак. Київ : Укр. письменник, 2023. 1008 с. С. 891.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка та ін. 2-ге вид. виправл., доповн. Київ: ВЦ «Академія», 207. 752 с. (Nota bene).

Kuzmenko V. The autobiographical dimension of Leonid Petrovskyi's prose

Summary. The article is devoted to understanding the prose work of the modern Ukrainian writer Leonid

Petrovskyi through the prism of the autobiographical dimension.

All of his novels, novels, and short stories are mainly events, and outbursts experienced and passed through the heart and soul of the artist, created on the real facts of his own life.

L. Petrovskyi's first short story «The Dog» was printed on the pages of the all-Ukrainian almanac «Vitryla» (1977). It was marked with the stamp of autobiography. Subsequently, the romantic love story «Nineteenth Autumn» (1988) appeared under the writer's pen, also written on the basis of the author's life vicissitudes.

Another interestingly written autobiographical novel by L. Petrovskyi – «Megalith» (2017) gives the modern reader a sense of the eternal beauty of his native land, the boundless generosity of the soul of our people, whose heart is always open to goodness, and forgiveness and love.

In the novel «Debris of Fate» (2021), the plot canvas is also autobiographical. The writer endows each individual with a sense of planetary responsibility for the future of all humanity, and involvement in creating a better future for future generations.

The range of Leonid Petrovskyi's prose palette is surprisingly wide: from short stories to serious philosophical canvases. All of them impress the reader with sophistication, psychological depth, and understanding of the spiritual values of life.

The conducted analysis proved that the writer's stories, novellas, and novels are dominated by autobiographical lyrical, and philosophical intonations. Therefore, autobiography became a dominant feature of the artist's diastyle, which emphasized the self-knowledge of a person in his texts. At the same time, L. Petrovskyi's prose combined national and social motives. It became an organic field for revealing the political, intellectual, and creative energy of the writer, an ideological weapon in the fight against the Russian invaders for sovereign Ukraine.

Key words: autobiography, diastyle, prose, novel, shory, short story.